

ОДНОСИ ЈУГОСЛАВИЈЕ И РУСИЈЕ (СССР) 1941-1945. - Документи и материјали, Београд 1996, стр. 975

Секретаријат иностраних послова СФР Југославије је од 1988. до 1991. године у заједници са совјетским Министарством иностраних дјела радио на припреми зборника - збирке докумената о југословенско-совјетским односима у Другом свјетском рату 1941-1945. Према првобитном плану требало је да се ови документи истовремено и потпуно истовјетни објаве у Москви и Београду. Догађаји с почетка деведесетих година су пореметили овај план, па је послје више од пет година од када је припремљен овај Зборник појавио у издању Савезног министарства за иностране послове Савезне Републике Југославије, Министарства иностраних послова Руске федерације и Војноисторијског института Војске Југославије. На припреми Зборника радили су са совјетске (руске) стране најбољи познаваоци ове проблематике: Игор В. Бухаркин, Нина В. Васиљева, Виктор А. Сољански, Нина А. Есаулова и Леонид Ј. Гибијански, а са југословенске: проф. др Бранко Петрановић, др Урош Костић и др Косара Вукасовић.

Овај Зборник представља прво научно издање докумената и материјала којима су систематски и досљедно заступљене све основне сфере односа између Југославије и СССР, ситуиране у политичке и војне догађаје у Европи, посебно на Балкану од 1. марта 1941. до средине октобра 1945. године. Документа су презентирана хронолошки, најчешће интегрално. Изостављени су дјелови који се односе непосредно на југословенско-совјетске односе. Велики дио докумената објављује се први пут. Оригинали докумената се чувају у архивима СРЈ и Русије.

Посебну вриједност у Зборнику има прецизни стручно-научни апарат, објашњења која су не ријетко мини студије о догађајима и људима који се третирају у документима. Очито је да је највећи дио ових напомена урадио велики зналац и ерудита савремене историје проф. др Бранко Петрановић.

Документи и материјали у Зборнику су разноврсни по поријеклу и садржају. Поред докумената о дипломатским односима између југословен-

ске владе у емиграцији и Совјетског Савеза, ту су говори, чланици и други документи руководства комунистичких партија Југославије и СССР-а, југословенског народноослободилачког покрета односно нове Југославије и совјетске државе; преписка између руководства НОП-а и совјетске владе; преписка и преговори између СССР-а и западних савезника у вези са Југославијом, њеним антифашистичким и ослободилачким покретом и новом југословенском државом; прогласи, поздрави, писма друштвених организација Југославије и СССР и званична саопштења. Објављене су и бројне забиљешке између државника и дипломатских представника. Приређивачи су објавили и југословенске и совјетске забиљешке о истом разговору, када су их имали. То су и поједини материјали радио-преписке Централног комитета комунистичке партије Југославије и Извршног комитета Коминтерне од 1941. до 1943. године, и то: информације руководства НОП-а Југославије које је Извршни комитет Коминтерне упућивао совјетској страни и радиограми Извршног комитета Коминтерне који се односе на југословенско-совјетске односе. Затим, документа која говоре о настајању и развоју новог субјекта власти Југославије, иако нијесу у непосредној вези са југословенско-совјетским односима.

У Зборнику се налазе и документа о заједничкој борби Народноослободилачке војске Југославије и совјетских војних јединица у ослобађању сјеверно-источних граница Југославије у јесен 1944. године, као и о кординацији и заједничким акцијама нове Југославије и СССР-а у војним операцијама у заједничкој фази рата. Такође су објављени написи у средствима масовног информисања нове Југославије и СССР из времена 1941-1945. године.

Богатство и разноврсност објављених докумената не значи и њихову цјеловитост о југословенско-совјетским односима. Пада у очи да у Зборнику нема докумената о разговорима Тита и Стаљина у Москви у септембру 1944. и априлу 1945. године, као ни докумената Војне мисије СССР у Југославији. Јасно је да приређивачи нијесу успјели да пронађу наведена документа, као и нека друга која би бацила више свјетлости на југословенско-совјетске односе у периоду 1941-1945. Но, и поред тога Зборник садржи прворазредне документе који представљају основ историјског истраживања југословенско-совјетских односа.

Објављена документа омогућавају праћење политичких и војних догађаја у Европи, посебно на Балкану (септембра 1941. до првих љетњих мјесеци 1945) и сложене односе између Југославије и СССР-а у овом општем оквиру. Из докумената се види активност Комунистичке партије Југославије у првим данима априлског рата, устанак против окупатора, спремност и одлучност КПЈ, њено јединство и храброст да се бори без обзира на гобитке против много спремнијег непријатеља. Рад КПЈ био је

под утицајем Совјетског Савеза и увјерења у његову снагу и моћ, што је југословенске комунисте учвршћивало у исправност пута који су одабрали и на коме су истрајавали. Посебна пажња посвећена је стратегији НОП-а, њеној ослободилачкој, уједињујућој, антифашистичкој и социјалној димензији, као и идеологији комунистичког покрета који инкорпорира пролетерски интернационализам и схватање сопственог антифашистичког ангажовања у борби за слободу. Могуће је анализирати конфликт између два антифашистичка покрета: НОП-а који је попримио улогу мобилизатора народа у борби против фашизма и окупације са развојем нових институција (оружане силе и органа народне власти), и четничког декларативно-антифашистичког покрета, који је поступао као легитимни представник настављене борбе према Уставу Краљевине Југославије и међународне правне доктрине. Паралелно са овим, документа прате и борбу за Балкан, односе између Москве, Лондона и Вашингтона, међународну војну и политичку ситуацију у Совјетском Савезу. Обрађене су и фазе у односима Југославије и Совјетског Савеза од позива за помоћ у мају 1941. до московске сагласности да прећутно подржи југословенску револуцију, као и пропаганда и војна помоћ која је имала одлучан допринос интернационализацији југословенских партизана, формирању јавног мишљења у корист НОП-а и промјене савезничке политике према Титу. Видљив је паралелизам совјетске државе и Коминтерне према влади Краљевине Југославије и НОП-а, као и супротни ставови Лондона и Москве према југословенском ратном прегнућу.

Послије војног слома Југославије у краткотрајном априлском рату, дипломатске односе са Југославијом половином маја прекинуо је само Совјетски Савез. А. Вишински је тумачио овај прекид као усмено отказивање односа под принудом околности. До обнове дипломатских односа дошло је јула 1941. Совјетски Савез је одржавао везе са Краљевском владом у емиграцији, а преко Коминтерне са Комунистичком партијом Југославије, које нијесу прекидане послје априлског слома, војске Краљевине Југославије. Коминтерна се водила као организација са сједиштем на совјетском тлу, али чија политика не обавезује совјетску владу. Када је Њемачка напала СССР 22. јуна 1941. године, истог дана је Коминтерна упутила директиву КПЈ да устане у одбрану Совјетског Савеза. СССР је у Југославији подстицао КПЈ на одлучну антифашистичку акцију. Односи КПЈ са Совјетским Савезом одржавани су искључиво преко Тита, који су ишли преко Коминтерне, задржавајући идеолошко-политичке резерве према савезницима. Руководство НОП-а тражило је помоћ од СССР-а, али је све до 1944. она изостала, како због удаљености која је била несавладива у датим околностима и неизвјесене борбе на фронту, тако и због чињенице да је совјетска влада одржавала дипломатске односе са

Краљевином Југославијом и није жељела да квари кохезионе релације са чланицама савезничке коалиције.

Југословенске владе у емиграцији имале су коректне односе са СССР-ом и овај према њима, али је то, у суштини, било само привидно. То се најбоље видјело према држању совјетске владе према молбама југословенске владе да Москва одлучно утиче на Тита и југословенске комунисте и да им нареди да признају команду генерала Драже Михаиловића што они, разумије се, нијесу хтјели учинити. Совјетски амбасадор Богомилов је саопштио предсједнику краљевске владе С. Јовановићу да су односи између Михаиловића и појединих партизанских група "наша унутрашња ствар у коју совјетска влада не жели да се мијеша". Британци су, опет, нерадо гледали на унапређивање односа југословенске владе са Совјетима, због тога и није дошло до склапања уговора са Совјетским Савезом. И поред тога, подизање руског посланства на ранг амбасаде представљао је важан акт с гледишта руско-југословенских односа. Политика југословенске владе у емиграцији била је усмјерена на незамјерање ни једној савезничкој страни, с тим што су имали у виду да се, прије свега, морају потчињавати британским интересима. Први спољнополитички акт у емиграцији било је потписивање грчко-југословенског уговора, који је био учињен по жељи Енглеза, али без питања СССР-а. Совјетски амбасадор Богомилов је примијетио С. Јовановићу "да тај акт није требало закључивати без одобрења његове владе".

У првој фази рата Британци су били у повољнијој ситуацији од Совјета, јер су од раније имали своја упоришта, посједујући прије рата акције у многим југословенским предузећима и рудницима; држали су под својим оком емигрантску владу у Лондону, а са база у Египту, на Малти и касније у Либији били ближи југословенском копну које су могли досећи авионима дугог акционог радијуса и подморницама. Британска влада је сматрала да има мандат на Балкану, што је совјетска страна прећутно признавала.

НОП је имао политичку тачку ослонца у СССР-у. Међутим, тактички потези совјетске владе нијесу увијек одговарали интересима југословенске револуције, карактеру револуционарног процеса, полета и динамике промјена, интервенције на међународном плану у условима интернационализације југословенског питања. Совјетска политика је морала да води рачуна о хармонизацији противуречних интереса и односа у совјетском антифашистичком савезу. То је изазвало неразумијевање између интереса Совјетског Савеза и револуционарног покрета у Југославији, односно њихових потреба. Тако је подизање посланства Југославије и СССР-а на ранг амбасаде у љето 1942. могло изазвати незадовољство НОП-а, јер се тиме практично јачао четнички покрет у односу на партизански. НОП је

био тиме погођен, што потврђује Титово јављање Коминтерни да је овај акт изазвао "тежак утисак".

Тактичка уздржаност Совјетског Савеза према догађајима у Југославији се мијења од прољећа 1942. године и објављивања Резолуције родољуба Црне Горе и Боке усвојене на Тјентишту, у којој се Дража Михаиловић и његове четничке вође називају издајницима. То се посебно огледа у давању већег публицитета НОП-у у СССР-у.

Половином 1942. британска и совјетска политика према југословенском питању се разликује у томе што је совјетска истицала антифашистичко ратно напрезање, а Британци су обнављали стару политику мирнења два антагонистичка покрета помоћу Москве у вријеме када је то било нереално. Почетком августа 1942. совјетска влада је званично стала иза НОП-а, јер се увјерила у колаборацију четника Д. Михаиловића. Овакав став Совјетског Савеза имао је одлучујући значај за међународну афирмацију НОП-а.

Документа у овој књизи свједоче и о партизанско-њемачким преговорима о примирју у марту 1943. који су омогућили партизанским снагама да се "одлијепе" од Њемаца, који су их пратили од јануара исте године, али само привремено, јер је Хитлерова Врховна команда операцију "Шварц" намијењену уништавању четника преиначила у офанзиву за уништење главног противника - Оперативне групе дивизија у беспућу Дурмитора, Волујака и Маглића, на планини Пиви и Зеленгори, увјерена послије Неретве да су четници као војна снага безопасни.

Јосип Броз Тито је 30. марта 1943. извијестио Москву о контактима са Њемцима, наводећи да се ради о преговорима за размјену заробљеника. Истовремено је обавијестио Коминтерну да међу партизанима расте нерасположење према Британцима због одуговлачења са отварањем другог фронта. Коминтерна је тражила допунска објашњења и замјерила обавјештењу да је њемачки посланик у Загребу преко једног њемачког мајора понудио сусрет с Титом јер су се тих дана у британским круговима појачавала огорчења на Д. Михаиловића и његову политику сарадње са окупатором.

Нова британска политика "једнаког одстојања" (од прољећа 1943) - настављање веза са четницима и успостављање додира са НОП-ом, чија се војна снага није могла занемарити пред очекиваним операцијама на југу Европе, резултирала је слањем крајем маја исте године британске мисије (Б. Стјуарт и Б. Дикин) у Врховни штаб НОВ и ПОЈ. То је био први службени додир између Врховног штаба и британске команде на Блиском истоку. Доласком бригадира Ф. Маклејна, "амбасадора вође", како га назива Черчил, у Југославију септембра 1943. године, Британци су *de facto*

признали НОВЈ. Формално признање ће успиједити на Техеранској конференцији Стаљина, Черчила и Рузвелта, када је тајним закључком одређено да се партизанском покрету помогне свим могућим средствима, како командосима тако и "провијентом".

Послије Техерана, Черчил је формулисао нову политику познату као политика компромиса, а децембра 1943. њој је пришао и Совјетски Савез.

У фебруару 1944. код Врховног штаба НОВЈ стигла је и совјетска војна мисија, а у априлу исте године мисија НОВЈ (В. Терзић, М. Ђилас) путује у Москву.

Споразум Тита и Црвене армије о заједничким војним дејствима предвиђао је да се совјетске јединице задрже само привремено у Југославији и да на територији којом прођу поштују привремену цивилну управу успостављену од АВНОЈ-а и НКОЈ-а. Овакав споразум помогао је руководству нове Југославије да на исти начин поступи у случају да неки други савезник искаже захтјев за заједничком борбом на југословенском простору.

Током 1944. године Совјетски Савез је пружио велику помоћ НОВЈ у наоружању, о чему се налазе бројни подаци у овом зборнику.

Привремена влада Демократске федеративне Југославије образована 7. марта 1945. током истог мјесеца била је призната од све три велике силе - Совјетског Савеза, Велике Британије и САД.

Документа у Зборнику дају слику стања односа и свих збивања у Југославији од стране Совјетског Савеза. Односи између нове Југославије и СССР-а 1941-1945. гледано у цјелини били су изванредни. И поред тога било је извјесних неразумијевања, спорних питања, па и инцидента који тада нијесу добијали публицитет. Несугласице су рјешаване на највишем нивоу, углавном преписком између Стаљина и Тита или у директним разговорима приликом два сусрета у Москви (септембра 1944. и априла 1945.). У Југославији се гледало на СССР са великим симпатијама, као на главног савезника у рату, а Црвена армија је сматрана водећом снагом у савлађивању фашистичке агресије. У совјетском друштвеном уређењу тражио се узор. А 11. априла 1945. потписан је совјетско-југословенски Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и сарадњи, што је изазвало незадовољство на Западу.

Документа у Зборнику не мијењају општа сазнања о југословенско-совјетским односима 1941-1945, али знатно употпуњују празнине у детаљима тих односа. Бројност и разноврсност објављених докумената омогућавају да се наведени односи посматрају у оквиру међународне

условљености, тако да их корисник може разумјети у њиховој пуној сложености и цјеловитости.

Проф. др Бранислав Ковачевић